

Turun Yliopisto
”Kylmän sodan päättyminen ja uusi maailma”
25.4.2012

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: + 358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

"Loppu saa olla miten sakeaa tahansa"
(Paasikivi yya-sopimuksen ei-sotilaallisesta
osasta)

Hic Rhodus, hic salta

- Kyky tehdä päätöksiä ajallaan
- Yya-sopimukseen fiksoitunut Suomi
- Ajan henki
- Turvallisuusyhteisö?
- Nappulaliiga
- Puolustus "avunantoa" vastaan
- Kekkosen konstit
- Sotilaspoliittinen osaaminen
- Kylmän sodan loppua kohti
- Neuvostovallan *nemesis*
- Operaatio Pax
- Moskovan ote kirpoaa
- Ulkopoliitiikan johtajuus

Otin otsikon Aisopoksen kertomuksesta, jossa nuori urheilija kehuskeli tehneensä mahtavan hypyn Rhodoksella. Kuulijat halusivat näytön siinä silmiensä edessä. ***Hic Rhodus, hic salta!*** Tässä on Rhodos, hyppää tässä! Sanontaa on sittemmin usein käytetty kuvaamaan päätöksenteon ja päättäjän tuskaa, kun pitää valita ratkaisu ja sen oikea hetki. Tässä on nyt näytön paikka, nyt täytyy päättää, nyt täytyy hypätä!

Kyky tehdä päätöksiä ajallaan

Lensin viime marraskuussa Suomen Pankin pääjohtajan Erkki Liikasen kanssa Wieniin, Suomen ja Itävallan keskuspankkien konferenssiin, jonne

minut oli kutsuttu illallispuhujaksi. Keskustelimme syksyn kirjoista ja Liikanen katsoi, että Jaakko Blombergin ”**Vapauden kaipuu, Kylmän sodan loppu ja Suomi**” on vuoden tärkein kirja. (Vuoden tärkein kirja maailmalla oli epäilemättä Henry Kissingerin ”On China”.)

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: +358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Kuten Jaakko Blombergin kirjan alaotsikko kertoo, se on kuvaus tapahtumista, jotka muuttivat maailmamme. Kirja ei ole kulunut kovin monien käsissä, sillä se on paksu, täynnä pitkiä lainauksia, ja kuten Jaakko Itoniemi totesi: ”kaimalta puuttuvat adjektiivit”. Jaakko Blombergin puolustukseksi on todettava, kuten hän itse kirjan johdannossa korostaa: ”Jos kuvaukseni ja analyysini antavat vaikutelman pikkutarkasta sananhalkomisesta, se johtuu siitä, että tarkoilla sananvalinnoilla oli aikanaan suuri merkitys.” (s. 10).

Kyseessä on merkittävä teos, joka kirjaa ja kuvaa mitä tapahtui ja millainen oli se päätöksentekoprosessi, jossa Suomi sopeutui uuteen tilanteeseen kylmän sodan päättyessä. Se on kertomus Suomen ja sen johdon kyvystä tehdä päätöksiä ajallaan. Historiankirjoituksen tehtävä on arvioida tuloksia.

Yya-sopimukseen fiksoitunut Suomi

Kahdenkymmenen vuoden jälkeenkin minua hätkähdyttää se kuva, jonka Blomberg piirtää yya-sopimukseen fiksoituneesta Suomesta. Jos mennään vielä kirjan kuvaamia vanhempiin aikoihin, muistan hyvin yya-sopimuksen allekirjoittamisen 25-vuotisjuhlan 6.4.1973, sillä viikkoa myöhemmin aloitin virkamiesharjoittelijana Moskovan suurlähetystössä – ja sillä tiellä olen yhä.

Osallistuin talvella 1973 nuorena avustajana Ulkoasiainministeriön poliittisella osastolla sopimusta esittelevän kirjasen toimittamiseen. Kunniatehtäväni oli kaivaa alkuperäinen asiakirja Valtionarkistosta ja hoitaa sen värivalokuvaaminen. Tohkeissani näytin sopimuskansioita allekirjoituksineen ja sinetteineen apulaisosastopäällikkö Keijo Korhoselle, joka sarkastisesti kommentoi ”pyhäinjäännöstä”.

Yya-sopimus hallitsi Suomen ja Neuvostoliiton suhteita ja sen tulkitseminen oli äärimmäisen poliittista ja tulenarkaa. Perustulkinnan oli kuitenkin tehnyt jo presidentti J.K. Paasikivi radiopuheessaan 9.4.1948, heti sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen. Paasikivi toivoi, että Suomi säilyy Neuvostoliiton mahdollisten vihollisten hyökkäykseltä. Paasikiven avainlause oli seuraava: ”**Silloin sopimuksen sotilaalliset määräykset jäävät käytäntöä vaille ja se olisi sekä Suomen että kaikkien muidenkin kannalta paras tulos.**”

Ajan henki

70-luvun Suomessa jokainen itseään kunnioittava poliitikko ja kynnelle kykenevä skribentti halusi tavalla tai toisella viitata yya-sopimukseen. Fiksuimmat tekivät sen toistamalla vanhoja varmoja versioita tai muuttamalla sanan tai pari. Se kuului ajan henkeen, ja hyvä näin, niin kauan kuin ymmärsivät, miten sanansa asettaa. Maan tapaan kuului myös, että ulkopoliittikkaa ja erityisesti Neuvostoliiton suhteita koskevat puheet, yya-sitaatein tai ilman, lähetettiin varmuuden vuoksi UM:n poliittiselle osastolle tarkastettavaksi. Näin menettelivät monet poliittiset nuorisjärjestöt. Muun muassa Esko Aho sai ulkopoliittisen kasteensa hankalissa nuorisopoliittisissa neuvotteluissa NKP:n nuorisoliiton, Komsomolin kansainvälisen komitean KMO:n kanssa. Sen johtaja oli tuolloin Gennadi Janajev, joka myöhemmin kohosi Mihail Gorbatšovin varapresidentiksi ja päätyi elokuun 1991 vallankaappauksen keulakuvaksi.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: +358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Uhkaavaksi tilanne kävi, kun kunnianhimo alkoi polttaa ja mieli teki siirtää maalitolppia. Tehtaankadun ankara painostus Suomen lähentämiseksi Neuvostoliittoon ja sen vaikutuspiiriin kantoivat hedelmää.

Turvallisuusyhteisö?

Huomiota herättänyt tapaus oli samaisen Jaakko Blombergin ja Pertti Joenniemen nuoruudenteos ”Kaksiteräinen miekka” vuodelta 1971. Nuoret tutkijat löysivät yya-sopimuksen 3. artiklasta ”rauhanpoliittisen velvoitteen”. Tämä aikaansai rajun keskustelun ja repi vuosiksi eteenpäin juovan Suomen poliittiseen eliittiin. Tulkinta oli alusta pitäen rakennettu hiekalle, sillä tiedossa oli, että Urho Kekkonen ja J. O. Söderhjelm neuvottelivat Molotovin kanssa Moskovassa 1948 vain johdannosta ja kahdesta ensimmäisestä artiklasta, loput olivat neuvottelutilanteessa ongelmattomia. ”Loppu saa olla miten sakeaa tahansa”, opasti Paasikivi, jota kiinnostivat vain kahden ensimmäisen artiklan määräykset mahdollisesta sotilaallisesta yhteistyöstä.

”Kaksiteräisen miekan” julkaisu oli tyypillinen 1970-luvulle. Kysymyksessä oli ajan hengen mukainen yritys kyseenalaistaa Suomen turvallisuuspolitiikan sotilaallinen tekijä. Kirjoittajat puhuivat myös Suomen ja Venäjän muodostamasta ”turvallisuusyhteisöstä”, mikä sai kaikki hälytyskellot soimaan.

Historiallisesti kysymys oli länsieurooppalaisen anti-militaristisen liikehdinnän suomalaisesta versiosta. Ydinaseiden vastainen liike kehittyi Naton vastaiseksi toiminnaksi ja myöhemmin ydinvoiman vastustamiseksi. Tästä alkoi Saksan ja Euroopan vihreiden nousu, joka ajan mittaan johti hallitusvastuuseen ja Saksassa Naton hyväksymiseen sekä vihreän ulkoministerin Joschka Fischerin läpiajamana osallistumiseen Kosovon sotaan.

Mitä taas ydinvoimaan tulee, kysyin Saksan Ostauschußin monivuotiselta johtajalta Klaus Mangoldilta viime joulukuussa Moskovassa, onko Angela Merkeilin päätös luopua ydinvoimasta lopullinen. "*Irreversibel, aber noch nicht ausgestanden*" oli vastaus - peruuttamaton, mutta emme vielä tiedä lopputulosta.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: +358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Lähtökohdat Suomessa olivat kuitenkin täysin toiset kuin Länsi-Saksassa. Suomi ei ollut Naton jäsen ja ydinaseita Suomen lähialueella oli vain itärajan takana. "Rauhanpoliittisista velvoitteista" ja "turvallisuuksyhteisöstä" puhuneiden arvio Neuvostoliitosta oli naiivi ja opportunistinen. Neuvostoliiton analysointi ei ollut "uuden ulkopoliitiikan" vahvuuksia. Vuonna 1968 Tshekkoslovakian miehittänyttä Neuvostoliittoa toki osattiin pelätä, mutta sitä haluttiin myös ymmärtää, ja moni ilmeisesti toivoi, että Neuvostoliitto olisi sittenkin kasvissyöjä. Epäluulo kohdistettiin Yhdysvaltoihin, sen liittolaisiin ja Natoon.

Nappulaliiga

Terävimmän näitä valtopoliittisia tulkintayrityksiä eritteli suomalaistaustainen Katarina Brodin kirjassaan: "*Hot och Försvar*" (1975). Hän lanseerasi käsitteen "nappulaliiga" (*knatteligan*), jolla hän sivalsi nuoria, Suomen sosialidemokraattista puoluetta lähellä olevaa tutkijoita, mikä tietenkin kohautti. Muistan, miten Katarina Brodin sananvalinta vielä vuosia myöhemmin kaiveli Paavo Lipposta. Mutta Katarina osui oikeaan, kysymys oli valtapelistä, jossa vaatimuksella "uudesta ulkopoliitikasta" ja uusilla tulkinnoilla, jotka tosin nopeasti unohtuivat, oli sisäpoliittinen päämäärä eli saada omia miehiä ulkoministeriön, presidentin ministeriön johtoon. Näin Jaakko Blombergistakin tuli UM:n virkamies, joka menestyksellä johti poliittista osastoa sekä toimi poliittisena alivaltiosihteerinä.

Huoli Suomen sisäisten asemien rapautumisesta oli kuitenkin aiheellinen. Vuosien mittaan "rauhanpolitiikan" varjolla tehtiin monta monenlaista yritystä tulkita ja selittää ja siten kaivaa maata Suomen politiikan alta. Urho Kekkosen kirja "Tamminiemi" vuodelta 1982, jonka Juhani Suomi ja Keijo Korhonen kirjoittivat, mutta joka julkaistiin vanhan presidentin nimissä, oli yritys Kekkosen omin sanoin varmistaa "oikean" tulkinnan pitävyyttä. Jälkeenpäin ajatellen tämä huoli oli liioiteltua, sillä Kekkosen seuraaja osoittautui syvästi Venäjän tuntijaksi. Mutta se heijasti ajan henkeä, tai pikemminkin henkien taistelua.

Muistan kuinka Vasemmistoliiton edeltäjäpuolueen SKDL:n pääsihteerin Jorma Hentilä Kolmannessa Parlamentarisessa puolustuskomiteassa (1979–82) totesi tuhtuneena, että "Tamminiemi" on liian pieni kirja, jotta sillä voisi lyödä päähän. Hentilä ja häntä säestänyt Raimo Väyrynen

käyttivät huomattavan paljon energiaa PPK III yya-sopimusviittauksen vääntöön. Pidemmän korren eksegeettisessä väittelyssä veti kuitenkin - Turun Yliopistossa opiskellut ja väitellyt - Keijo Korhonen, joka kuivasti totesi, että kun minusta piti alkujaan tulla myös suomen kielen opettaja, niin minulla on laudatur suomen kielessä.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

Puolustus "avunantoa" vastaan

René Nyberg
CEO, Ambassador

Tämän muotoilukiistan ja 1970-luvun debatin arkaluontoisin kysymys koski Suomen puolustuskyvyn roolia. "Puolustus apua vastaan", (*försvar mot hjälp*) siis Neuvostoliiton avunantoa vastaan, oli tulkinta, jota eräät ruotsalaiset ja norjalaiset tutkijat tarjosivat selitykseksi. Mutta sitä Suomen poliittinen johto ei voinut virallisesti hyväksyä. Jälkeenpäin todettuna se kuvasi osuvasti Suomen monimutkaista ja monitasoista yritystä varmistaa, että Suomi tarvittaessa kykenee hallitsemaan syvänkin kriisin poliittisin keinoin. Yya-sopimuksen mukaisten "konsultaatioiden", yhteisten sotaharjoitusten tai jopa neuvostoarmeijan avun tyrkyttämisen torjuminen edellytti Suomelta omaa puolustuskykyä, yleistä sotilaallista pätevyyttä sekä toimivaa tiedustelua.

Mob: + 358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Nimenomaan tätä kysymystä Ruotsin sotilaallinen ja poliittinen johto pohti jatkuvasti, kuten Krister Wahlbäck viime syksynä ilmestyneessä hienossa kirjassaan "*Jättens andedräkt*" yksityiskohtaisesti kuvaa. Varautuiko Suomi sittenkin sotilaalliseen yhteistyöhön Puna-armeijan kanssa? Ei varautunut, mutta ruotsalainen epäluulo kertoo, kuinka herkkä tilanne oli. Emme silloin tienneet, kuinka läheinen Ruotsin sotilaallinen yhteistyö Yhdysvaltojen kanssa oli. Epäilyn häiväkin Suomen valmistautumisesta sotilaalliseen yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa on täytynyt Tukholman silmissä näyttää petokselta.

Kommentoin ruotsalaisten epäluuloja Kristerille kirjoittamassani kirjeessä seuraavasti: "... jag tycker Häglöff (s.328) hade fel i att ens tro att det fanns en beredskap, för att inte tala om förberedelser till att ta emot 'bistånd'. Behärskande etos bland militären och hela eliten var att göra allt för att förhindra dylikt, därför att det skulle ha betytt slutet."

Jos Suomen tahtoa ja kykyä pärjätä epäiltiin Tukholmassa, niin mitä Lontoossa ja Washingtonissa mahdettiin miettiä?

Kekkosen konstit

Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden todellisuus ja niihin kohdistuva epäluulo kuvaa asetelman monimutkaisuutta sekä Kekkonen menestystä hallita niitä ilman että hän olisi pelannut kaksilla korteilla. Kekkonen oli usein kierroksen edellä Kremlä. Wahlbäck myöntää tämän varauksetta, toisin kuin "Pietarin hiilivalkealla" yhä lämmittelevät ja Kekkonen motiiveja kyseenalaistavat, kuten ystäväni Lasse Lehtinen. Hänen Urho

Kekkosen suhdetta Sosialidemokraattiseen puolueeseen käsittelevä väitöskirjansa on erinomainen kuvaus häikäilemättömän Kekkosen ylivertaisesta taitavuudesta.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: + 358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Kekkosen huimimpia temppuja oli historian väärentäminen väittämällä, että Lenin "lahjoitti" Suomelle itsenäisyyden. Kekkosen Leningradin Smolnassa vuona 1958 paljastama muistolaatta ikuisti tämän Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyttä lujittavaksi totuudeksi. Kekkonen tuskin arvasi, miten täydellinen historiapoliittinen veto hänen Lenin-ylistyksensä oli. Vetoaminen juuri Leniniin sopi erinomaisesti Stalinin kironneelle Hruštšoville ja yhtäläillä myös Brežneville. Siitä tuli paitsi ystävyyspuheiden vakioaihe, myös populaari uskomus, joka vahvisti Suomen erikoisasemaa Moskovassa ja osaltaan edisti historiallista sovintoa Suomen ja Venäjän välillä.

Vieraillessani suurlähettiläänä kevättalvella 2003 teollisuusvaltuuskunnan kanssa Länsi-Siperian kaasualueilla Urengoissa sain kysymyksen, jossa viitattiin Leninin Suomelle "lahjoittamaan" itsenäisyyteen. Vastasin turhankin terävästi toteamalla, ettemme saaneet mitään lahjaksi, vaan otimme itsellemme kuuluvan, jota vielä jouduimme ase kädessä puolustamaan. Huomasin menneeni liian pitkälle. Kysyjä, joka ei tarkoittanut pahaa, päinvastoin, loukkaantui ja poistui tilaisuudesta.

Tuomo Polvinen toteaa hienossa Bobrikov -elämäkerrassaan, etteivät myöntöväisyyismiehet ja perustuslailliset nähneet, eivätkä siten voineet tunnustaa vastakkaisten näkemystensä hyödyllisyyttä taistelussa sortovaltaa vastaan. Sama pätee Kekkoseen ja hänen vihollisiinsa. Kekkonen tarvitsi "leskisläisiä", sillä se vahvisti hänen selustaansa Kremliin.

Tarvitsemme paitsi modernin Mannerheim-elämäkerran, myös uuden Kekkosen elämäkerran, joka hyödyntäisi Neuvostoliiton avautuneita arkistoja sekä viime vuosikymmeninä Venäjällä julkaistua poikkeuksellisen runsasta muistelmakirjallisuutta.

Kaikkea ei voinut kylmän sodan aikaisessa Suomessa sanoa julki ja siksi koko yya-debatti oli pitkälle varjonyrkkeilyä, jossa hallitus ja ulkoministeriön johto, sotilaista puhumattakaan, taisteli toinen käsi selän taakse sidottuna.

Sotilaspoliittinen osaaminen

Kylmän sodan pitkä varjo selittää osaltaan akuutin puutteen Suomen osaamisessa. Suomesta ei vielä kukaan löydä pätevää, kansainvälistä tasoa olevaa sotilaspoliittista tutkimusta. Kylmän sodan aikana sotilaspoliittikka ns. "pol.mil" (*political military*) oli liian herkkä ala, eikä Suomen

korkeakouluihin syntynyt alan tukimusta tai opetusta. Sama koski erityisesti Neuvostoliiton tutkimusta. Ns. rauhantutkimus ei täyttänyt vaatimuksia, minkä UM:n poliittisen osaston turvallisuuspolitiikan toimiston päällikkönä (1987–91) totesin mm. Tampereen rauhantutkimusinstituutin, TAPRIn johtokunnassa.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: + 358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

On vaikea käsittää miksi *pol.mil* -tutkimus ja sen mukanaan tuoma pätevyys yhä puuttuu Suomesta kaksikymmentä vuotta myöhemmin? Suomen puolustuksen tulevaisuudesta käytävä keskustelu, joka pyörii varuskuntien lakkauttamisen ympärillä, on muistutus tästä laiminlyönnistä. Hämmästyttävää on, etteivät puolustuskeskusteluun osallistuvat ole paneutuneet Venäjän asevoimien tilanteeseen. Sillä meneillään oleva sotilasreformi perustuu täydelliseen uudelleenarvioon. Venäjään ei kohdistu Lännestä suurhyökkäyksen varaa ja siksi Venäjä on luopunut mobilisaatiopuolustuksesta. Toisin sanoen Suomen strateginen ympäristö on muuttunut radikaalisti. Venäjän kunnianhimoiset suunnitelmat modernisoida asevoimiaan ovat toistaiseksi vasta paperilla. Venäjän strateginen painopiste on kuitenkin yksiselitteisesti etelässä ja idässä.

Pätevän tutkimuksen puuttuminen ja suomalaisten tutkijoiden vähäinen osallistuminen kansainväliseen sotilaspoliittiseen debattiin kertoo osaltaan Suomen *think tank* -kulttuurin kehittymättömyydestä verrattuna esimerkiksi Ruotsiin ja Norjaan. Ilman pätevää sotilaspoliittista osaamista Suomen puolustuspolitiikan perusasioiden käsittely vuonna 2012 on outo näytelmä, jossa puolustusvoimain johto on joutunut toteamaan, ettei sen argumentteja välttämättä enää ymmärretä. Kylmän sodan aikaisten "rauhanpoliitikkojen" sijasta asialla ovat joko kärryiltä pudonneet tai populistit vaihtelevine motivaatioineen. Näin ymmärsin Pääesikunnan tiedustelupäällikön, lippueamiraali Georgij Alafuzoffin haastattelun *Talouselämä*-lehdessä 7.1.2012, jossa hän arvostelee Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisemaa tukimusta Venäjän asevoimien kasvannesta panostuksesta Luoteisessa eli Suomen suunnalla. Alafuzoffin mukaan Venäjän puolustusmenojen lisääminen tähtää Venäjän asevoimien rapautumisen pysäyttämiseen. Tiedustelupäällikön esiintyminen julkisuudessa on täysin poikkeuksellista, enkä muista toista vastaavaa tapausta.

Sotaväen sulkeutuneisuus oli aikoinaan itsepuolustusta, jolla haluttiin estää sotilaskurin ulottumattomissa olevien henkilöiden tunkeutuminen puolustussuunnitteluun. Se oli puhdasta itsepuolustusta. Ensimmäinen siviilihenkilö, joka palkattiin sotilaspoliittiseksi analyytikoksi puolustusministeriöön, oli Harvardissa väitellyt tohtori Pauli Järvenpää, joka oli toiminut myös tutkijana Lontoossa Kansainvälisen strategisen tutkimuslaitoksen, IISS:n tutkijana. Vuosi oli 1983. Vuonna 2010 Pauli Järvenpää nimitettiin Suomen suurlähettilääksi Kabuliin, Afganistaniin, jossa hänen Yhdysvaltain-kokemuksestaan on paljon hyötyä. Vuonna

1991 kenraali Aimo Pajunen palkkasi puolustusministeriöön Oxfordissa väitelleen Risto E.J. Penttilän.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

Kylmän sodan loppua kohti

Kaikki tämä tuntuu nyt kovin kaukaiselta ja vieraalta, mutta Jaakko Blombergin ”Vakauden kaipuu” muistuttaa siitä, kuinka syvän vaon yya-sopimus kanonisoituneine tulkintoineen jätti Suomen politiikkaan. Vielä vuonna 1988 vietetyssä yya-sopimuksen 40-vuotisjuhlassa korostettiin yya-sopimuksen ”kansainvälisen tilanteen vaihteluita kestäväää luonnetta”. (JB s. 57). Näin siis vielä Gorbatšovin ajalla.

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: +358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Silloin oli jo saatu ehkä ensimmäinen, joskin pieni viite siitä, että liturgia ja kommuniqueoiden tekstien vääntö tympii. Kun valmisteltiin Mauno Koiviston valtiovierailua Moskovaan 1987, kommuniqueaneuvotteluissa kokeiltiin ensimmäistä kertaa yya-sopimuksen ja puolueettomuuspolitiikan määritelmän poisjättämistä. Kuten Blomberg kertoo, ”Neuvostoliiton neuvottelijoiden puolelta vuodatettiin tästä tieto suomalaisille tiedotusvälineille, mikä aiheutti hämminkiä. Seurauksena oli, että määritelmä liitettiin kommuniqueaan.” (JB s. 55)

Kekkosella oli useita ”Rhodos”-tyyppisiä päättämisen tilanteita, joista viimeinen merkittävä oli vuonna 1978, jolloin hän torjui Neuvostoliiton puolustusministerin, Neuvostoliiton marsalkan Dmitri Ustinovin ehdotuksen yhteisistä sotaharjoituksista. Näin jälkeensä Ustinovin vierailu oli Moskovan viimeinen aggressiivinen yritys muuttaa Suomen asemaa. Sen arkkitehti, suurlähettiläs Vladimir Stepanov, jota Keijo Korhonen kutsui ”sälliksi”, sai Ustinovin epäonnistuneen vierailun jälkeen siirron Petroskoihin.

Ustinov tuli hakematta mieleeni, kun kuuntelin viime tammikuussa Sberbankin pääjohtajaa German Grefiä entisen pääministerin Jegor Gaidarin muistokonferenssissa Moskovassa. Putinin ensimmäisen kauden reformiohjelman, ns. Grefin ohjelman laatinut Gref katsoi, että ”Neuvostoliiton tuhosivat VPK ja APK”¹ eli sotateollisuus ja maatalous. Stalinin sotateollisuuden kansankomissaariksi eli ministeriksi vuonna 1941, vain 33-vuotiaana nimitetty Dmitri Ustinov (1908–1984) toteutti Brežnevin varusteluohjelman, joka ylitti kestäväyden ja mursi Neuvostoliiton taloudellisen selkärangan, sanan mukaisesti varusteli Neuvostoliiton henkiviereriin. Vladimir Putinin Venäjä maksoi taloudellisen ahdinkoon joutuneen Gorbatšovin Neuvostoliiton syömävälän takaisin 2000-luvun alkuvuosina.

Neuvostoliiton yleisesikuntapäällikkö Sergei Ahromejev kävi Suomessa 1987. Pääesikunnassa järjestetyssä Gorbatšovin ajan tyyliin sopivassa

¹ vjennno-promyšlennyj kompleks, agrarno-promyšlennyj kompleks

keskustelutilaisuudessa rohkaisin itseni ja kysyin neuvostomarsalkalta, miksi Neuvostoliitto aikoinaan rakensi massiivisen kemiallisen arsenaalinsa, jonka se nyt purkaa jättiläismäisillä kustannuksilla. (Suomen kemiallisen aseiden valvontaprojekti oli tuolloin Suomen aseidenriisuntaosaamisen lippulaiva.) Ahromejev sivuutti kysymykseni. Hän erosi vuonna 1988 ye-päällikön virasta ja teki elokuussa 1991 itsemurhan Kremlissä, kun ns. Janajevin kaappaushanke oli epäonnistunut.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: +358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Kun CIA 1980-luvun lopulla nosti arvionsa Neuvostoliiton varustelumenojen bruttokansantuoteosuudesta viiteentoista prosenttiin, koko edistysellinen maailma kohahti. Kun Neuvostoliito romahti ja oikeat luvut selvisivät, suhdeluvuksi vahvistui noin 30 prosenttia, mutta Leningradin osalta se oli yli 50 prosenttia, ja se näkyy yhä kaupungissa.

Neuvostovallan *nemesis*

Neuvostoliiton suurin triumfi oli Berliinin valtaaminen toukokuussa 1945. Yksin Berliinin taisteluissa kaatui satojatuhansia puna-armeijalaisia. Mutta Berliini oli myös neuvostovallan *nemesis*. Ensimmäisen viitteen siitä sai jo Stalin Berliinin vuosien 1948-9 saarron epäonnistuttua. Vuonna 1953 Berliinissä puhkesi kansannousu. Vuonna 1961 Walter Ulbricht sai Nikita Hruštšovin suostumaan Berliinin muurin rakentamiseen ja marraskuussa 1989 Berliinin muuri kaatui, mistä alkoi Neuvostoliiton ulkoisen imperiumin murtuminen. Kaksi vuotta myöhemmin seurasi Neuvostoliiton sisäisen imperiumin hajoaminen ja Neuvostoliiton loppu.

Venäjän TV:n ykköskanava esitti viime talvena 12-osaisen sarjan Neuvostoliiton marsalkka Georgi Žukovin elämästä. Elokuvana se on raskas, mutta historian kuvauksena kiehtova. Se sisältää mainioita Venäjän historian seminaareihin sopivia kuvaelmia.

Sallittakoon, että kerron yhden episodin sarjasta. Stalinin seuraajana itsensä nähnyt pitkäaikainen sisä- ja turvallisuusministeri Lavrenti Berija pidätettiin Kremlissä kesäkuussa 1953, kun hän palasi Itä-Berliinistä. Selonteossaan neuvostohallituksen puheenjohtajistolle Berija syytti Ulbrichtia kansannoususta. Mutta Hruštšov käänsi tilanteen ympäri ja syytti puolestaan Berijaa kansannoususta. Näin Berijan selonteko muuttui hänen pidätykseensä johtaneeksi yhteenotoksi.

Kun puolustuskannalle joutunut Berija yritti työntää kätensä salkkuunsa, Hruštšov tarttui pöydän yli Berijaa kädestä ja hermostunut Georgi Malenkov painoi hälytysnappia. Etuhuoneessa odottaneet Žukovin johtamat marsalkat ja kenraalit (*sic*) ryntäsivät pistoolit kädessä sisään. Žukov totesi lakonisesti: "Olette pidätetty toveri Berija". Sellissä Berija yritti vielä vedota "Georgiin", mutta tämä totesi kylmästi: "Kirottu

Lavrenti" (*budj prokljat' Lavrentij*) ja kääntyi kannoillaan ja sellin ovi läimähti kiinni. Berija teloitettiin joulukuussa 1953. Tapahtuiko kaikki juuri täsmälleen näin, on eri asia, mutta jännittävämpää Neuvostoliiton lähihistorian kuvitusta en ole nähnyt.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

Operaatio Pax

Berliinin muuri murtui viimein 36 vuotta myöhemmin, marraskuussa 1989. Sen jälkeen kehitys oli nopeaa. Hetkessä koko sodanjälkeinen asetelma horjui ja myös Suomen piti ymmärtää mitä voi tehdä, millä tavalla ja koska. Kun Saksan asema muuttui, myös Suomen ulkopoliittisen aseman perusteet siirtyivät, sillä sitä määritelleet Pariisin rauhansopimus vuodelta 1947 ja yya-sopimus vuodelta 1948 oli molemmat laadittu silmämääränä Saksan mahdollinen uhka, jonka uutta nousua Neuvostoliitto pelkäsi pitkään sodan jälkeen. Kun Saksa yhdistyi Neuvostoliiton suostumuksella ja sen asema muuttui, myös Suomen aseman perusasiakirjat täytyi ottaa uuteen harkintaan.

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: +358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Julkisessa sanassa ryöpsähtänyt keskustelu Suomen ja Neuvostoliiton sopimusjärjestelyistä keskittyi yksipuolisesti yya-sopimukseen ja Pariisin rauhansopimus vuodelta 1947 jäi katveeseen. Rauhansopimuksen sotilaalliset määräykset rajoittivat kuitenkin merkittävällä tavalla Suomen täysivaltaisuutta itsenäisenä valtiona. Tämän ongelman hoitamiseen tähtäsi operaatio Pax, jonka esittelymuistion ensimmäisen luonnoksen kirjoitin huhtikuussa 1990. Se johti sivujuonena myös yya-sopimukseen kajoamiseen. Krister Wahlbäck, joka tuolloin toimi Ruotsin suurlähetystössä Helsingissä ministerinä, oli ensimmäinen, joka kiinnitti huomiota Suomen sodanjälkeisen historian suurimman tabun rikkomiseen. Hän tuli käymään luonani syyskuun lopulla 1990 ja totesi: "*Ni har vidrört vsb-avtalet*", olette kajonneet yya-sopimukseen.

Tämä oli presidentti Mauno Koiviston Rhodos-tilanne. Hän tajusi, että nyt oli tehtävä päätös. Hän hyväksyi poliittisen osaston päällikön Jaakko Blombergin esityksen sanoa yksipuolisesti irti Pariisin rauhansopimuksen III osan sotilaalliset määräykset. Kuten Koivisto Paasikivi-seurassa myöhemmin kertoi, niin hän aluksi kauhisteli ehdotusta toimia yksipuolisesti neuvottelematta rauhansopimuksen pääosapuolten eli Neuvostoliiton ja Britannian kanssa. Mutta Saksan yhdistymiskehityksen vauhti oli niin nopea, että Suomi oli vaarassa jäädä tapahtumien jalkoihin. "*Rasch aber lautlos*" oli Frankfurter Allegemeine Zeitungin arvio Suomen toiminnasta, "nopeaa mutta äänetöntä".

Moskovan ote kirpoaa

Päätös yllätti julkisen sanan täydellisesti, mutta se sai niin vahvan ja yksimielisen tuen, että Neuvostoliiton ensimmäisen varaulkoministeri Juli Kvitsinskin yritys pakottaa Suomi peruuttamaan päätöksensä oli

toivoton. Kiukustaan huolimatta Kvitsinski ei ylittänyt sodanjälkeisen neuvostopolitiikan rajaa, hän ei sanallakaan arvostellut Tasavallan presidenttiä. Jaakko Blomberg saattoi lokakuussa vain kuunnella Kvitsinskin luentoa ulkoministeriön, MIDin pilvenpiirtäjässä Smolenskin aukiolla Moskovassa. Moskovan ote Suomesta oli kirvonnut. Kvitsinskin ote Neuvostoliiton ulkopoliitikasta oli kirvonnut jo aiemmin. Tullessaan ensimmäiseksi varaulkoministeriksi toukokuussa 1990 hän joutui toteamaan myöhästyneensä. Muistelmissaan hän puhuu katkerasti Gorbatsšovin myönnytyksistä ja Moskovassa vallinneesta kaaoksesta. Arpa oli heitetty ja myös Suomen tekemä päätös piti.

Aleksanterinkatu 15 B
00100 Helsinki, Finland
office@eastoffice.fi
www.eastoffice.fi

René Nyberg
CEO, Ambassador

Mob: + 358 50 420 3840
rene.nyberg@eastoffice.fi

Pax-operaation sivujuonne liittyi yya-sopimukseen. Viikkoa ennen Pax-päätöstä tajusimme, että rauhansopimuksen sotilaallisten määräysten kumoaminen edellyttää loogisesti myös yya-sopimuksen Saksaa koskevan viittauksen toteamista vanhentuneeksi. Koivisto hyväksyi Blombergin esityksen ja suurlähettiläs Heikki Talvitie kävi toisen kerran viikon sisällä MIDissä informoimassa Neuvostoliittoa Suomen päätöksistä.

Krister Wahlbäckin epäily, että Pax-operaation varsinaisena tarkoituksena oli yya-sopimuksen muuttaminen tai kumoaminen oli väärä. Syyskuussa 1990 ei kukaan vielä tiennyt, että Neuvostoliitolla oli elinaikaa jäljellä vain runsas vuosi. Koiviston päätös koski akuuttia tilannetta, jossa yhdistynyt Saksa oli saamassa suvereniteettinsa takaisin, mutta Pariisin rauhansopimuksen vanhentuneet määräykset olisivat yhä rajoittaneet Suomen täysivaltaisuutta. Tämä edellytti ulkopoliitiikan johtajalta päätöstä ja Koivisto "hyppäsi".

Ulkopoliitiikan johtajuus

Kylmän sodan loppu kertoo Suomen kyvystä tehdä ulkopoliitiikkaa kriisitilanteessa sekä poliittisesta johtajuudesta, jota ilman ei ole ulkopoliitiikkaa. Virkamies voi oivaltaa ja tehdä osaltaan politiikkaa vain, jos hänellä on poliittinen selkänoja ja esimies, joka ymmärtää, osaa ja uskaltaa. Blombergin kirja on kunnianosoitus Mauno Koivistolle, ilman että hänen sitä erikseen tarvitsee korostaa.